

A Külgazdaság 2004. 9. számában (pp. 73-76) megjelent könyvismertetés kézirat

Dusek Tamás

Krugman, Paul: Földrajz és kereskedelem. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003, 162 oldal

Könyvismertetés

A közgazdaságtani elméletek történetének egyik érdekes kérdése, hogy a gazdaságelmélet térbeli aspektusainak vizsgálata miért esett mindig a közgazdaságtan főáramán kívülre. A térbeliségtől való elvonatkoztatást mind a mai napig nem előzi meg a térbeliség szerepének gondos tanulmányozása; egy ilyen tanulmányozás esetleg kimutathatná, hogy a térbeliséggel nem érdemes behatóan foglalkozni, mert nem releváns tényezőként lényegesen nem változtatna elméleteinken. A tér szerepének vizsgálata nélkül azonban annak jelentőségéről vagy marginális voltáról nem tudunk ítéletet alkotni.

A térbeliség indoklás nélküli figyelmen kívül hagyása a közgazdaságtan főáramára vonatkozik, hiszen a regionális gazdaságtan fejlődéséhez a 18. században élt Thüentől kezdve számos – a 20. század közepéig elsősorban német – gondolkodó járult hozzá. A német nyelvű klasszikus művek az angol szerzőkre nem sok hatást gyakoroltak, mivel angolra történő lefordításuk sokáig késett. Magyarul pedig mind a mai napig egyetlen német nyelvű klasszikus munka sem jelent meg. Ennek fényében különösen öröndetes Paul Krugman először 1991-ben megjelent „Földrajz és kereskedelem” című művének magyar nyelvű kiadása.

A rövid könyvecske három részre és négy függelékre tagolódik. Az első rész a gazdasági tér elemzésével kapcsolatos általános kérdéseken túl azzal foglalkozik, hogy a központ és periféria viszony milyen piaci erők hatására alakul ki. A második rész az iparágak területi koncentrációjának okait tárgyalja. A harmadik részben több témát tárgyal a szerző a nemzeti gazdaságpolitikák területi és nemzetközi kérdéseivel kapcsolatban.

Az élvezetes stílusban írt könyvben Krugman mellett érvel, hogy a gazdaságföldrajzot (ami alatt ő a termelés területi elhelyezkedését érti) a közgazdaságtan egyik fő ágának kell elismerni, „amely egyenrangú a nemzetközi gazdaságtannal, sőt bizonyos értelemben magában foglalja azt” (46. oldal). A nemzetközi közgazdaságtan tárgya ennek alapján az önálló nemzeti gazdaságpolitikák területi hatásának elemzésével tér el a gazdaságföldrajztól. A könyv másik általános és fontos gondolata szerint a tér szerepétől nem lehet eltekinteni a gazdasági elméletalkotás során.

Ezeknek az értékes gondolatoknak a gazdaságelmélet főáramába való bevitele Krugman művének megjelenése előtt nem sikerült a regionális gazdaságtan művelőinek. Krugman munkája óta megélnékül az érdeklődés a gazdaság térbeli kérdései iránt, Krugman maga számos tanulmányt és két fontosabb könyvet publikált a témakörben. Krugman „új gazdaságföldrajzának” elnevezett írásait lelkesen üdvözlő, eredményeit méltató és továbbfejlesztő munkákon kívül számos azokat bíráló tanulmány is napvilágot látott. Ezek általánosságban és a részletekre is kiterjedően, az újszerűség kétségbe vonásától kezdve az írások „gazdaságföldrajzi” voltát megkérdőjelező fogalmi bírálatokon át a módszertani gyengeségekig számos szempontból, sokoldalúan vitatják az „új gazdaságföldrajz” nézeteit.

Krugman a könyv elején foglalkozik azzal, hogy milyen okok miatt hanyagolják el a gazdasági elméletalkotás során a térbeli kérdések tárgyalását. Szerinte a gazdaság térbeli elemzéséhez el kell szakadni az állandó mérethozadékkal és a tökéletes versennyel dolgozó megközelítéstől. A tökéletlen verseny és a növekvő hozadék egzakt kezelésére ugyanakkor a közgazdászoknak a hetvenes évekig nem voltak megfelelő eszközeik, így a telephelyválasztás

elmélete az intellektuális perifériára szorult, mert nem tudott megfelelni a pontosság, a formalizáltság követelményének (18. oldal). Krugman következtetése kapcsán, még ha az helyes is, két szempontot érdemes megemlíteni. Egyrészt nem világos, hogy egy tényező – mint például a térbeliség – esetleges formalizálhatóságának hiánya milyen alapon legitimálná az adott tényező figyelmen kívül hagyását az elméletalkotás során. Az kétségtelen, hogy a tökéletes verseny koncepciója összeegyeztethetetlen a térbeliséggel. A tökéletes verseny koncepcióját a térbeliség oldaláról már annak legkorábbi formalizálásakor súlyos, de figyelmen kívül hagyott kritikák érték, például Palander részéről 1935-ben (akinél még a „szabad verseny” elnevezés felel meg annak, amit manapság „tökéletes verseny” elnevezéssel illetnek). A versenyelmélet formalizálásakor a tértől való elszakadás gyakran annyira magától értetődő, hogy a modellek gondos felépítésekor, vagy a keresleti-kínálati görbék vizuálisan megkapó rendszerének ábrázolásakor gyakran még a feltételek tárgyalásából is kimarad az egy pontpiac követelményének a megemlézése. Másrészt a német telephelyválasztási iskolát, majd az Isard nyomán kibontakozó regionális tudományt éppen matematikai-geometriai formalizmusa miatt érte számos kritika. Krugman szerint ugyanakkor az ipar telephelyválasztásának irodalma elhanyagolja a piacszerkezetek kérdését, és ehelyett geometriával bajlódik, kevés figyelmet szentelve a piacok modellezésének. Ez a kritika a „geometriai közgazdaságtannal” szemben jogos, de úgy érzem, hogy például a klasszikusnak számító Thünen, Weber és Lössch munkásságával szemben nem érvényes. Bár a köztudatba leginkább Thünen körei, Weber háromszögei, Lössch és Christaller hatszögei vonultak be, ezen szerzőknél a geometria az elmélet képszerű illusztrációját szolgálta, elméletük lényegét azonban a központ és vonzáskörzet kapcsolatrendszerének, a gazdaság térbeli sajátosságainak tárgyalásai jelentették.

A tér Krugman modelljében egymástól elkülönülő, belső térkapcsolatokkal nem rendelkező egy pont gazdaságokból áll, amelyek között a tér áthidalása csak szállítási költséggel lehetséges. Ez a nemzetközi közgazdaságtan azon modelljeivel azonos szemlélet, amelyekben az országokat pontok reprezentálják, az országok között pedig létezik szállítási költség. A különbség annyi, hogy országok helyett itt régiókról van szó, amelyek nem rendelkeznek mindazokkal a gazdaságpolitikai jogositványokkal, amelyek az önálló országokat megilletik. Krugman a régiók nagyságrendjével nem foglalkozik, csak a nemzetek nagyságrendjével, amit ő településnél és a régióknál nagyobb szintnek tart (88. oldal). Ezen túlmenően azonban modelljét kimondatlanul is skálafüggetlennek feltételezi, különféle empirikus példái a településszinttől az Európai Unió szintjéig terjedő széles skálában találhatóak.

Krugman modelljében két szektor, a mezőgazdaság és a feldolgozóipar két régióban történő elhelyezkedését vizsgálja pozitív skáláhozadékkal és különböző szállítási költségek mellett. A mezőgazdasági szektor és foglalkoztatottjai területileg immobilak, a feldolgozóipar s foglalkoztatottjai mobilak. A vállalkozók telephelyválasztásra vonatkozó döntéseiket három tényező, a szállítási költségek nagysága, a méretgazdaságosság, valamint a fogyasztók (kereslet) területi elhelyezkedése alapján hozzák meg. Nagy állandó költségek és kicsi szállítási költség mellett a feldolgozóipari termelés egy régióba összpontosul, általánosságban pedig a szállítási költségek és az állandó költségek arányától függ a termelés optimális területi elhelyezkedése.

E modellnek azonban három gyenge pontja is van, az egyik a termelés szerkezetére, a másik az időre és a hagyományokra, a harmadik a tér jellegére vonatkozó implicit feltevésekben keresendő. Krugmannál egyetlen feldolgozóipari termék, egyetlen termelési függvény és szállítási költség létezik, mintha csak egy mikroökonómiai modelltől és egyetlen vállalkozásról lenne szó. Az első függelékben továbbfejlesztett modellben maguk a feldolgozóipari termékek differenciáltak, de mindegyiknek azonos a mérethozadéka és az árához viszonyított szállítási költsége, függetlenül attól, hogy egy vaságyról vagy egy félvezetőről van szó. Krugman említi is a 36. oldalon a modell elnagyoltságát, a telephelyek

történelmileg kialakult helyzetének és a feldolgozóiparon belüli specializációnak a figyelmen kívül hagyását. Véleményem szerint a méretgazdaságosság jól magyarázza egyes iparágaknak a szállítási költségek által befolyásolt mértékű területi koncentrációját (így nincs minden településen például repülőgépgyártás, autógyártás, szőnyeggyártás), azonban a feldolgozóipar egészét oszthatatlan egységként, egyszerre vizsgálni módszertani okok miatt erősen kifogásolható.

A modell egy időbeli folyamatot ír le, azonban a telephelyek területi eloszlásán kívül más tényezők nem változnak az időben. A kétrégiós modellben a tipikus vállalat költségei az összes többi vállalat elhelyezkedésétől függ, mivel a többi vállalat elhelyezkedése a fogyasztók elhelyezkedésén keresztül meghatározza a szállítási költségeket. Három egyensúlyi helyzet is lehetséges: vagy a keleti, vagy a nyugati régióba tömörülnek a vállalkozások, vagy fele-fele arányban oszlanak meg. Az utóbbi helyzet kialakulásának kisebb állandó költségek, nagyobb szállítási költség, és a helyhez kötött mezőgazdasági termeléssel foglalkozók nagyobb aránya mellett nagyobb az esélye. A lehetséges egyensúlyi pontok közül a történelmi véletlen által meghatározotthoz jutunk el. Az egyensúlyi pont elérése fokozatosan történik, míg valamennyi idő múlva elérünk az egyensúlyhoz. Krugman ezen leírásnál az időtáv meghatározatlansága mellett eltekint a termelési tényezők területközi áttelepítésének költségeitől is, és később, a *B függelékben* is csak a munkaerő költözésének költségével foglalkozik. Az ipari üzemek áttelepítésének sokrétű költségei is meghaladhatják a szállítási költségből és méretgazdaságosságból eredő megtakarítást. A már történelmileg kialakult településhálózathoz és közlekedéshálózathoz a jelenbeli ismeretek, költségárányok szerint nem feltétlenül párosul a termelési tényezők optimális vagy egyensúlyi eloszlása, az áttelepítési költségek viszont stabilizáló hatással járnak. Úgy érzem, ez a tényező a modell céljaihoz, tárgyához képest nem tekinthető marginális jelentőségűnek.

Krugman az Egyesült Államok feldolgozóipari övezetének keletkezésével illusztrálja modelljét, majd „A változás folyamata” című alfejezetben foglalkozik a már kialakult struktúra megváltozásának kérdésével, mivel eddig csak a termelési tényezők időbeli mozgására volt lehetőség, a modell egyéb összetevőit változatlanul hagyta. A mezőgazdasági népesség fokozatos keletről nyugatra vándorlása eredményeként a keleti régió feldolgozóipari dominanciája egy adott ponton, amint a nyugati népesség elér egy kritikus tömeget, összeomlik. (40. oldal) Krugman példaként Kalifornia benépesülésének esetét írja le.

A tér kezeléséről általánosságban már írtam, Krugman a régiókat kimondatlanul is belsőleg homogén gazdasági entitásokként kezeli, a belső szállítási költségektől és egyéb különbségektől eltekint. A gazdasági régiók – szemben az adminisztratív-jogi régiókkal – egyértelmű határvonallal nem rendelkező, egymásba folytonosan átcuszó téregységek, a gazdasági hatáskörzetek is folytonosak, a távolsággal arányosan tendenciaszerűen csökkennek. Krugmannál ezzel szemben két régió között egyetlen szállítási költség létezik, mintha például Magyarország és Ukrajna között a szállítási költség azonos nagyságú lenne, függetlenül attól, hogy Záhony és Csap, vagy Sopron és Harkov közötti szállításról van-e szó. Ugyanakkor a Sopron és Záhony, valamint Csap és Harkov közötti szállítási költségeket nem veszi figyelembe. Így modelljében lehetséges egy olyan egyensúlyi pont, amelyben nem lesz szállítási költség, mivel mindkét (egy pontból álló) régiója megtermeli saját szükségletét a feldolgozóipari termékekből.

Az ilyen leegyszerűsítő feltevések használata csak akkor tekinthető érénynek, ha a magyarázat a leegyszerűsítő feltevések ellenére megfelelően tükrözi vissza a tényleges valóság vizsgálat szempontjából releváns részeit. Meggyőződésem szerint, bár Krugman egyszerű térszemlélete a tér szerepének konzekvens tárgyalásához nem elégséges, a területi koncentráció és specializáció könyvben tárgyalt problémafelvetésének vizsgálata ilyen keretek között is történhet.

Krugman a második részben többször hivatkozik Marshall iparági központokról adott elemzésére, idézi is „formalizálás nélküli, régimódi” nyelvezetű – valójában csak matematikai formulák nélküli, verbális – munkáját. Szerinte Marshall kifinomult modellben gondolkodott, Krugman saját területi koncentrációról adott elemzése Marshall mondanivalójának formalizált újrafogalmazása (54. oldal). Véleményem szerint azonban a formalizálás révén eltűnik néhány, Marshallnál még rendkívül fontos tényező, mint például a helyi intézmények, az iskoláztatás, a hagyományok, a gazdasági infrastruktúra szerepe. Ezeket a tényezőket Krugman a gazdaság területi koncentrációjának tapasztalati, történeti példái kapcsán meg is említi. A számos példa között ott találjuk a Szilikon-völgy és a Boston melletti Route 128 számítógépiparát, a daltoni szőnyeggyártást, a seattle-i repülőgépgyártást (a Boeing révén) stb. Számomra ezek a történeti illusztrációk és az esettanulmányok – amelyek között az EU és Kanada is szerepel – jelentik a könyv legérdekesebb részeit. Krugman rámutat az empirikus tények, az iparágak területi koncentrációjának számszerű mérésének módszertani nehézségeire, az iparági besorolások bizonytalanságaira, az államok, mint területi vizsgálati egységek alkalmatlanságára. Némileg meglepő, hogy a *D függelékben* közölt területi Gini-együtthatókkal kapcsolatban a vizsgálatra vonatkozóan semmilyen évszámot sem közöl.

A szerző a könyv mindhárom fejezetében megemlíti azt a gondolatot, hogy a koncentrációk létrejöttében a történelmi véletlen és esetlegesség nagy szerepet játszik. „Ha megpróbáljuk megérteni ennek a koncentrációnak az okait, látszólag triviális történelmi véletleneket találunk mögötte” – írja az 51. oldalon. A harmadik fejezet zárómondata szerint „ami a gazdasági tevékenységek térbeli elhelyezkedését illeti, nem metafizikus hipotézis, hanem egyszerűen nyilvánvaló igazság az a gondolat, hogy a gazdaságot nagyrészt a történelmi esetlegesség formálja” (117. oldal). Ezen megjegyzések kétségtelenül igazak, amennyiben a koncentrációk létrejöttének *történeti* magyarázatára gondolunk. A gazdaságtörténeti magyarázat, a gazdaságtörténész feladata azoknak az *egyedi* kérdéseknek a kiderítése, miért éppen Daltonban jött létre az Egyesült Államok szőnyegipari központja vagy miért pont Detroit lett autóipari központ. A *gazdaságelméleti* magyarázatnak ezzel szemben az a feladata, miért jönnek létre egyáltalán, *általában* ipari koncentrációk. Némi zavart okoz, hogy Krugman nem teszi meg a kétféle magyarázat közötti lényeges distinkciót.

Krugman könyve meglehetősen általános kérdésekkel foglalkozik, a regionális gazdaságtan alapirodalmát ismerők számára nem is szolgáltat sok újdonságot. A könyv elsősorban a nemzetközi közgazdaságtan iránt érdeklődők számára ajánlható, ezen kívül pedig könnyed és érdekes olvasmány volta miatt a közgazdasági és térbeli kérdések iránt általánosságban érdeklődő összes olvasónak. A könyv nagyban hozzájárult a tér vizsgálatának a közgazdaságtan főáramába viteléhez és a tér, mint a gazdasággal kapcsolatos vizsgálati téma fontosságának tudatosításához. Magyar megjelenése remélhetőleg fokozza a gazdaságelmélet területi kérdései iránti érdeklődést a hazai közgazdászok körében is.